

MINISTRIA E ARSIMIT DHE E KULTURËS  
SEKSIONI PËR PERHAPJEN E NJOHURIVE TEKNIKO - SHKENCORE

*H. Ceka*

# APOLLONIA

15  
6

60-63

TIRANË, 1958

913  
Co 33

32033  
~~24102~~  
BIBLIOTEKË E SHIETI  
GJIROKASTER

# APOLLONIA



N. SH. BOTIMEVE «NAIM FRASHËRI»  
TIRANË, 1958

24702

1000

APOLLONIA

## APOLLONIA

Një ndër qytetet më të lashtë dhe më të rëndësishëm të vëndit tonë, ka qënë Apollonia. Ky qytet i themeluar më se njëzet e pesë shekuj më parë (në vjetin 1966 kishte për të festuar 2550 vjetorin) nuk është më. Sipërfaqen e kodrës, mbi të cilën ngrihej dikur qyteti më i madh dhe qendra kulturele më e rëndësishme e bregut lindor t'Adriatikut, e mbulojnë sot pjesërisht ara drithi të mbushura me një lemeri të madhe copash tjegullash, pjesërisht e lëndina plot ferra e kaçube. Vetëm disa gërmadha të paka, dëshmitë e vetme të jetës dhe të madhështisë së dikurshme të qytetit, shifen aty këtu mbi këtë kodër, që ngrihet në jugë-lindje të fshatit Pojan të Fierit ose fshihen ende në tokë e presin të zbulohen nga kazma e arkeologut

Kodra, mbi të cilën ngrihej qyteti i Apollonisë bën pjesë në vargun e lartësive të Maliakastrës, që zgjaten në drejtim të veri-perëndimit për nga deti, por shkrihen në fushë shumë kilometra para se të arrijnë brigjet e Adriatikut. Nga Fieri Apollonia është vetëm 10 km. larg, kështu që në stinën e verës mund të vizitohet fare lehtë edhe me këmbë. Për këtë qëllim mjafton të ndiqet udha Fier-Seman deri tek ferma «Çlirimi». Së këtejmi merret udha e fshatit Radostinë, që duket në krahun e majtë; për një gjysëm ore arrihet mandej në godinën e manastirit të Shëmrisë, ku është vendosë muzeu, që përmbledh në gjirin e tij shumë nga sendet arkeologjike të gjetura në vazhdim të gërmimeve. Vizituesit i pret këtu një guidë, një udhëheqës, që e ndihmon dhe i shpjegon atij qoftë monumentet arkeologjike të zbuluara në gërmimet, qoftë sendet e ekspozuara në muze. Me automjet Apollonia mund të vizitohet në çdo kohë e stinë nga ana e Levanit (mbi rrugën Fier Vlorë) nja 10 km. larg nga qyteti i parë, kurse në verë rruga mund të shkurtohet duke ndjekur rrugën Fier-Seman në drejtim të fshatit Pojan.

Megjithëse në vijë të drejtë ndodhej afër tetë kilometra larg bregdetit, Apollonia ishte liman dhe lidhej me Adriatikun nëpërmjet të lumit të Vjosës, i cili ato kohë rridhte pranë qytetit dhe u lejonte anijeve të hidhnin hekurat e tyre vetëm 1800 m. larg mureve të tij.

Prej banorëve të parë, që ishin helenë nga origjina, qyteti u quajt Apollonia, në shënjë falënderimi kundrejt perëndisë Apollon, i cili, si mbrojtës i bujqësisë dhe blegtorisë, ishte njëkohësisht edhe mbrojtës i kolonistëve. Për rreth Apollonisë banonte fisi i fuqishëm ilir i Taulantëve, pa pëlqimin e të cilëve kolonistët helenë, që u ngulën për herë të parë këtu dhe themeluan qytetin, nuk do të kishin mundur të qëndronin. Ngritja e qytetit në mes të një krahine të pasur të banuar nga ilirët siç ishte kjo pjesë e Myzeqesë, që kufizohet me Mallakastrën le të kuptojsh se helenët e parë, që ranë në kontakt me popullsinë vëndëse, kishin qëllime thjesht tregëtare, gjë, që ishte në interesin e të dy palëve. Me forcimin e mëtejshëm të qytetit me kolonistë të tjerë erdhën edhe një tok zanatlinj, por edhe bujq e blegtorë, që çfrytëzonin tokat e kullotat për rreth qytetit, të cilat nuk i pushtuan me forcë por ia u dhanë ilirët në shkëmbim me prodhime t'artizanatit grek apo në bazë të marrëveshjeve të tjera. Ndër zanatlinjt një rol me rëndësi luanin muratorët e gurë-gëdhëndësit si dhe poçarët. Të parëve, që ishin njëkohësisht edhe arqitektë, u takonte të ndërtonin jo vetëm shtëpiat e banimit dhe muret e para mbrojtëse, që i snguronin këto nga sulme eventuale ilire, por edhe godinat me karakter zyrtar, ndër të tjera tempujt e atyre perëndive, që adhuroheshin nga banorët, në ballë të të cilëve qëndronte Apolloni dhe e motra Artemizi, hyjnesha e grigjeve dhe e gjuetisë. Poçarët ishin po aq të domosdoshëm mbasi enët e përdorimit të përditshëm përgatiteshin kryesisht prej balte të pjekur. Me gjithë këtë një tok sende t'artizanatit, veçanërisht enë luksi, duke përfshirë edhe enë prej balte të pjekur, që ishin të pikturuara artistikisht në sipërfaqe vijshin në fillim kryesisht nga Greqia d.m.th. nga vëndi ose më mirë të themi nga qytetet e origjinës së qytetarëve të Apollonisë, kurse në shekujt e mëvonshëm edhe nga viset e botës greke veçanërisht nga kolonitë greke të bregdetit perëndimor t'Adriatikut.

Duke qënë se ilirët për rreth, në këtë kohë, d.m.th. në shek. VI para erës së re dhe disa kohë më tej, jetonin në etapën e komunes primitive, me fjalë të tjera nuk njihnin marrëdhënje të tjera veçse shkëmbimeve në natyrë, kolonistëve t'Apollonisë iu desh në fillim ta zhvillonin tregëtinë e tyre me vëndasit nëpërmjet të kësaj tregëtije primitive. Moneta, që njihej dhe përdorej nga kolonistët, qarkulloi prandaj në fillim vetëm në qytet ose në marrëdhënjet e tyre me botën tjetër helene. Mallrat, që shkëmbeheshin ishin kryesisht sende të përdorimit të përditshëm, në radhë të parë objekte t'artizanatit, që silleshin nga Greqia ose punoheshin n'Apolloni dhe prodhime bujqësore, blegtorale lëndë druri dhe minerale, me të cilat ilirët furnizonin qytetin e Apollonisë dhe nëpërmjet të tij mbulonin edhe nevojat e Korkyrës (Korfuzit) dhe të Korinthit, me banorët e të cilëve qytetarët e Apollonisë kishin lidhje gjaku e gjinije.

Kolonistët, që u ngulën në pika të ndryshme të bregdetit ilir duke përfshirë edhe ato të Apollonisë, kishin një sistem shoqëror të ndryshëm, shumë më të përparuar nga ay, që njihnin vëndësit ilir, sistemin skllavo-pronar. Në jetën ekonomike të qytetit por edhe të një pjese të madhe të familjeve, luanin një rol me rëndësi skllavërit. Puna e skllavit shfrytëzohej në zejtari e bujqësi, në lundrim e transport por edhe në punët shtëpikaje. Me skllavërit zhvillohej një tregëti e gjërë, këto shiteshin edhe bleheshin në treg si edhe prodhimet e tjera e kafshët. Pjesa më e madhe e këtyre skllavëve, që shfrytëzoheshin nga kolonistët e Apollonisë ishin pa tjetër ilirë nga origjina, kryesisht rob luftime të zënë nga taulantët në luftë me fise të tjera ilire. Trajtimi i tyre ka qënë pothuajse gjithnjë më se çnjerëzor. Ato ishin të detyruar shpesh herë të punonin duke qënë të lidhur me pranga (hekura) në të dy këmbët. Shëmbulli i skllavit të Durrësit, që u shtie në vorr me gjithë pranga (sot janë ekspozuar në muzeun e këtij qyteti) nuk duhet të merret si një ndodhinë e jashtëzakonëshme por që vërteton se sa egër dhe të pashpirt silleshin pronarët kundër kësaj klase, që nuk gëzonte as të drejtat më elementare. Për fajin më të vogël skllavërit mund të vriteshin pa një pa dy nga pronarët e tyre. Në këtë pikë nuk bënin përjashtim as qytetarët e Apollonisë megjithëse qyteti përmëndej në kohë antike për ligjet e mira që kishte, por këto ligje ishin natyrisht vetëm në dobi të qytetarëve të lirë.

Qyteti i Apollonisë kishte një regjim demokratik ku skllavërit sikurse e pamë më sipër, nuk gëzonin asnjë të drejtë. Në të vërtetë n'administrimin e qytetit nuk merrnin pjesë të gjithë banorët e lirë por vetëm shtresat e pasura, bile në fillim vetëm aristokracia. Më vonë shtresat e tregëtarëve dhe të zejtarëve që u pasuruan shumë nga tregëtia e Apollonisë me krahinat ilire rreth e rrotull, duke forcuar kështu shumë pozitën e tyre, e detyruan pakicën aristokrate t'u njoñi atyre disa të drejta, që nuk i kishin pasë gëzuar më parë, ndër të tjera pjesëmarrjen në çështjet e administrimit të qytetit.

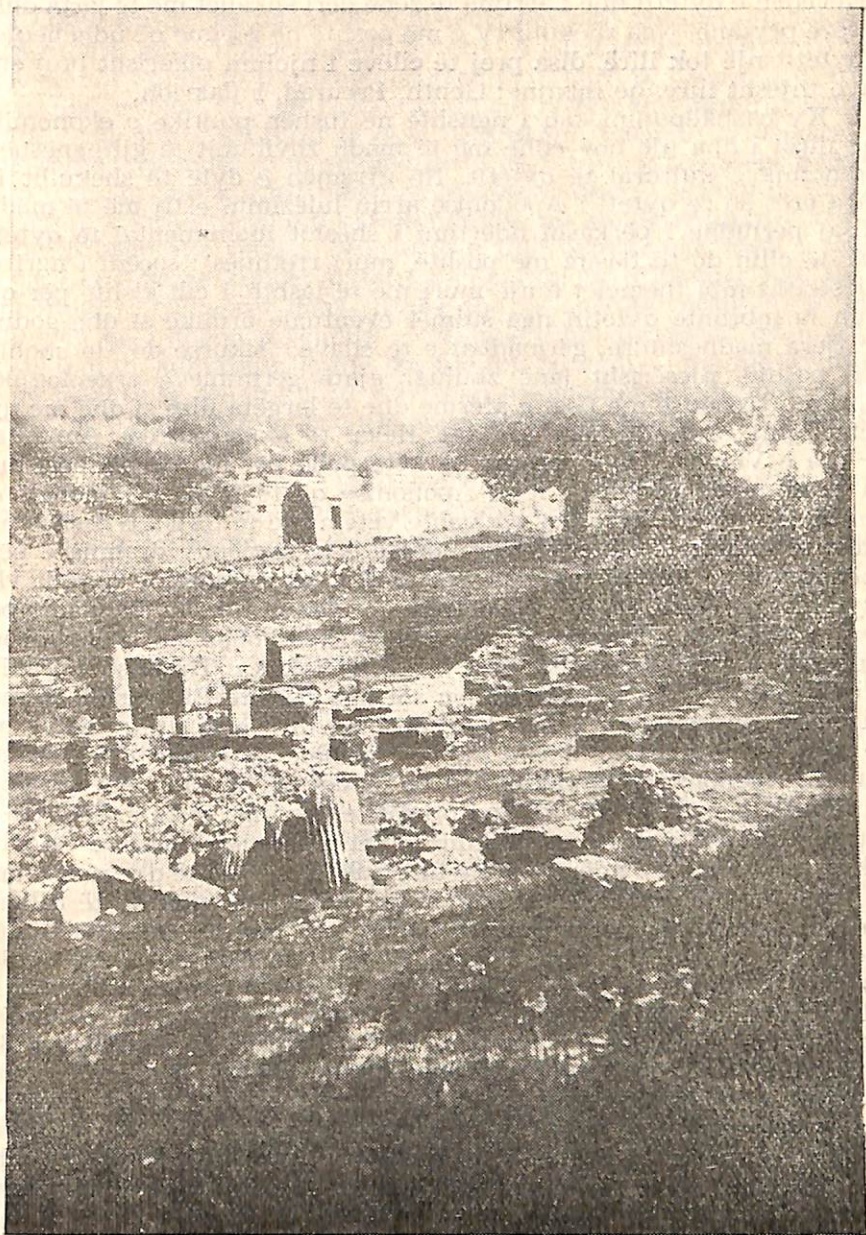
Në krye të qytetit qëndronte një qytetar, që zgjidhesh nga mbledhja e përgjithëshme e popullsisë së lirë krye çdo viti. Ky quhej prytan dhe ishte kryetari i organit më të lartë ekzekutiv të qytetit të përbërë prej një këshilli prej pesë vetësh. Nëpunës të tjerë, që e ndihmonin këtë në vepimtarinë e tij ishin sekretari dhe tre funksionarë të lartë që quheshin hieramnomonë; secili nga këta përgjigjesh për çështje të caktuara qofshin me karakter kulturi (fetar) apo civil. Ne njohim nga mbishkrime të gjetura në Pojan, d.m.tn në toka ku shtrihet dikur Apollonia dhe sidomos nga monetat argjendi e bronxi të prera në këtë qytet me qindra emra prytanësh ose funksionarësh të tjerë të lartë. Me gjithë këtë jemi ende larg të dijme rrjeshtimin kronologjik të këtij brezi të gjatë prytanësh. Organizimi i çfaqjeve teatrale dhe i lojrave gjimnastikore, që zinin një vënd me rëndësi në

jetën kulturele të qytetit dhe që në kohë antike nuk i mungonin asnjë qyteti sa do i vogël që t'ishte, kryhesh prej këtij kolegjumi, pjesëtarët e të cilit jo vetëm që nuk merrnin rrogë, por ishin detyruar të hiqnin edhe shpenzimet e këtyre lojtrave. Në kompetencën e tyre hynin edhe vendimet dhe ligjet e ndryshme, marrëveshjet dhe aleancat me qytete, fise dhe shtete të huaja, vjelja dhe administrimi i t'ardhurave, prerja e monetave, organizimi i mbrojtjes së qytetit, komandat ushtarake në raste lufte etj.

Për një shekull rrjesht Apollonia varej ekonomikisht dhe politikisht nga qytetet mëma d.n.m.ch, Korkyra e Korinthe prej nga kishin ardhë kolonistët e parë. Nga mezi i shekullit të pestë para erës së re ekonomia e qytetit është mëkëmbur në një shkallë të tillë sa që nuk ndihej nevoja e një mbështetjeje të jashtme. Këtë mbështetje ekonomike qytetarët e Apollonisë e gjetën tashti tek Taulantët e fiset e tjera ilire, me të cilët ato kishin vendosur me kohë marrëdhënie shumë të ngushta tregtare. Zhvillimi në mënyrë miqësore i këtyre marrëdhënjeve, nga të cilat varesh mirëqënia por edhe zhdukja e kolonisë, i lejoi Apollonisë që të kërkojë e të gjejë edhe mbështetje politike tek Taulantët, të cilët nga ana e tyre për hirë të shpeshtimit të marrëdhënjeve kulturele e shoqërore me kolonistët helenë, mundën të largohen shumë nga jetesa primitive, që ishte bërë pengesë serioze për përparimin e tyre shoqëror dhe ja arritën kështu të formojnë shtetin e tyre të fortë në shek. IV para erës së re.

Kjo autonomi përkundrajt qyteteve mëmë u shpreh më me forcë e më qartë kur Apollonia aty nga viti 450 para erës së re ngriti punishtën e vet monetare dhe filloi të presi monetat e para prej argjendi, që mbanin përsipër emrin e shkurtuar të qytetit. Në dukje të jashtme këto moneta argjendi nuk ndryshojnë veçse nga emri i qytetit prej monetave të njëkohëshme të Korkyrës. Në faqe ato paraqesin një lopë, që i jep të pijë vicit kurse shpinën e monetës e zbukuron një katerkëndësh i dyfishtë i mbushur me ornamente të thjeshta. Këto moneta të para të preme në punishtet e Apollonisë quheshin statore dhe kishin një peshë prej afërsisht 11'5 gramësh. Vurja në qarkullim e kësaj monete autonome u bë e nevojshme në radhë të parë për shkak të shtimit të madh të shkëmbimeve tregëtare në mes të qytetit e të krahinave ilire për rreth, popullsia e të cilave kishte filluar në këtë kohë të pranojë si mjet shkëmbimi edhe monetën prej argjendi.

Me krijimin e shtetit Taulant, aty nga fillimi i shek. IV, Apollonia i nënshtrohet influencës politike të këtij shteti. Kjo i lejoi qytetit të shumëfishojë lidhjet ekonomike jo vetëm me Taulantët, por nëpërmjet tyre edhe me fiset më të largëta ilire. Nga ana tjetër ilirëve iu dha tani mundësia jo vetëm të vendosen në qytet por të fitojnë këtu të njëjtat të drejta dhe detyra sikurse qytetarët me origjinë helenë. të kenë pasuri, t'ushtrojnë zanate, bile të marrin pjesë aktive edhe në



Pamje e pjesëshme e gërmimeve të kyera para çlirimit.



qeverisjen e qytetit dhe t'arrijnë të zënë deri shkallët më të larta duke u bërë prytanë. Nga shekulli IV e më poshtë ne gjejmë në udhëheqjen e qytetit një tok ilirë, disa prej të cilëve i njohim pikërisht prej emrave thjesht ilire, që mbajnë: Genth, Preurad, Falakrion.

Ky bashkëpunim kaq i ngushtë në fushën politike e ekonomike me ilirët i dha një hov edhe më të madh zhvillimit të gjithanësëm ekonomik e kultural të qytetit. Në gjysmën e dytë të shekullit IV para erës së re qyteti i Apollonisë arrin lulëzimin e tij më të madh; kësaj periudhe i përkasin ndërtimi i sheshit monumental të qytetit për të cilin do të flasim më poshtë, muri rrethues i soçëm i ngritur pjesërisht mbi themelet e një muri më të lashtë, i cili kishte për qëllim ta mbronte qytetin nga sulmet eventuale armike si dhe godina të tjera madhështore, gërmadhat e të cilave, sikurse do ta shohim më poshtë, pjesërisht janë zbuluar gjatë gërmimeve arkeologjike. Shtimi i tregëtisë me fiset e afërme dhe të largëta ilire si dhe me qytetet fqinj, si me Bylisin, (në kat. Hekal të Mallakastrës), Amantien (Ploça e Vlonës), Olympen (po në këtë pellg por me përpikmëri nuk ia dijmë ende vëndin) i lejoi Apollonisë që të presë një monetë të re me të njejtat figura por që kishte vetëm një të tretën e peshës pra edhe të vleftës të staterit. Kjo monetë e re argjendi, drahma e përmëndur ilire, pushtoi më vonë së bashku me drahmën e qytetit vlla Dyrhionit (Durrësit) jo vetëm tregun e fiseve ilire të Ballkanit por hyni në radhën e monetave internacionale të kohës dhe e shtrini influencën e sajë ekonomike deri thellë në tokat e Thraakisë e Dakisë d.m.th. në teritoret, që përfshihen sot nga R.P. të Bullgarisë, Rumanisë dhe Ungarisë. Jo vetëm kaq, drahma ilire e të dy qyteteve më të mëdhenj dhe ekonomikisht më të fuqishëm të pellgut t'Adriatikut, d.m.th. Apollonisë e Dyrhionit u bë model për një monetë argjendi të Romës, për viktoriaatin. Roma përgatitej aty nga mezi i shek. III-të para erës së re të shtrinte sundimin e vet mbi brigjet lindore t'Adriatikut, n'Iliri, por një ndërmarrje e tillë nuk ishte e lehtë dhe nuk mund të jepte rezultate të kënaqëshme po qe se më parë nuk do të fillohej me penetrimin ekonomik t'Ilirisë. Duhej pra mbi të gjitha të thyhej fuqija ekonomike dhe stima e mirë, që gëzonin drahmet e Apollonisë dhe të Dyrhionit në tregun ilir dhe kjo detyrë iu besua viktoriaatit, të cilit iu dha jo vetëm pesha por edhe forma e jashtme e drahmës. Konkurenca ndërmjet drahmave ilire t'Apollonisë e të Dyrhionit dhe viktoriaatit romak në tregun ilir dhe dak 1) vazhdoi deri aty nga viti 100 para erës së re; vetëm hjedhja në treg e denarit që ishte një të tretën më i rëndë në peshë se sa drahma ilire dhe sidomos pushtimi ushtarak i pjesës më të madhe të Ballkanit nga Roma, e detyroi edhe punishten monetare t'Apollonisë të heqi dorë nga prerja e drahmave.

1) Populli Dak banonte kryesisht në krahinat lindore t'Ungarisë dhe në Rumani.

Gjatë gjithë periudhës së ekzistencës së saj, veçanërisht në shekujt e parë mbas themelimit të qytetit, Apollonisë iu desh të përballojë shumë sulme të jashtëme, në rradhë të parë të fiseve ilire. Këta përleshje, të cilat shpesh herë e vinin në rrezik zhvillimin e mëtejshëm ekonomik e kultural të qytetit, e kishin burimin në shkaqe të ndryshme. Një ndër këto shkaqe ishte dëshira e qytetarëve të Apollonisë të shtynin kufinjtë tokësorë të qytetit dhe t'i grabitnin ilirëve për rreth toka të tjera, gjë kjo që ndeshte në kundërshtimin e armatosur të banorëve vëndas. Një luftë e tillë ndodhi nga mezi i shek. V para erës së re kundër qytetit ilir Thronion, të banuar nga fisi i Amantëve. Apollonasi dolën fitues dhe në shenjë mirënjohjeje për ndihmën që i dhanë perënditë — sikurse dihet të vjetrit ishin politeistë d.m.th. adhuronin jo një por një tok perëndi — me një të dhjetën e plaçkës së zënë në luftë ndërtuan një monument të madh skulptural që e ngritën jo n'Apolloni, por në vëndin më të shënjtë të botës greke, n'Olympia.

Në më të shumtën e herës shkak lufte u bë edhe pasuria e madhe e grumbulluar nga qytetarët e Apollonisë në sajë të tregëtisë së favorëshme, që bënin me ilirët ose me botën tjetër antike. Në vitin 314 para erës së re Apollonia mësyhet dhe pushtohet nga mbreti Kasandër i Maqedonisë, qëllimi kryesor i të cilit ishte jo vetëm t'i zgjerojë kufinjtë e shtetit të tij deri në Adriatik por të mbushi edhe thesarin mbretëror, që kishte shkuar në fund nga luftrat e Aleksandrit të madh n'Azii si dhe nga luftrat për fron që plasën mbas vdekjes së tij. Por pushtimi maqedon nuk zgjati shumë. Me ndihmën e Taulantëve t'udhëhequr nga mbreti i tyre Glaukia, qyteti u çlirua prap në vitin 312 para erës së re. Pirroja, mbreti i shtetit të fortë t'Epirit, duke përfituar nga vdekja e Glaukisë dhe nga grindjet për fron që plasën ndërmjet djemve të tij, e shtrini sundimin e vet edhe mbi Apolloninë, të cilën e përdori si bazë për ndërmarrjet e tij luftarake kundër Romës, e cila i kërcënonte lirinë Tarentit dhe qyteteve të tjera helene të bregdetit lindur të sinisisë italice. Tregohet për këtë mbret të guximshëm, të regjur e të kalitur në dhjetra luftra, se kishte kërkuar të projektonte hjedhjen e një ure nga bregdeti i Apollonisë për në brigjet e përtejme italice. Pirros nuk i shkante natyrisht përmend me hedhë me të vërtetë urë mbi Adriatikon. Shprehja, në qoftë se është me të vërtetë e tij, ka për qëllim me vue në dukje guximin e jashtëzakonshëm që shquante trimin e maleve t'ashpra të Epirit në të gjitha ndërmarrjet e tij luftarake dhe mos përkuljen e tij përkundrojt vështirësive e pengesave sado të mëdha e të pakapëryeshme që t'i paraqiteshin.

Mbas vdekjes së Pirros Apollonia vazhdon të jetë për një kohë mollë e grindjes ndërmjet Aleksandrit dytë, pasardhësit të Pirros në fronin e Epirit dhe Mytilit njerit prej djemve të Glaukisë. Mytili